

НАУКОВА І КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЯ ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ І РОСІЙСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ НА ЗАКАРПАТТІ У 20-30-х РОКАХ ХХ СТОЛІТТЯ

ХЛАНТА О.В. (Ужгород)

Однією із маловивчених проблем в українській історіографії є проблема діяльності емігрантів із колишньої царської Росії, особливо після більшовицького перевороту 1917 року, яка набрала досить масового характеру. Певна частина емігрантів опинилась і на Закарпатті.

Як відомо, більшість, особливо інтелігенції, не сприйняла перемогу жовтневого перевороту в Росії 1917 року. У зв'язку з цим почалася масова еміграція українців, росіян і народів інших національностей після встановлення більшовицької влади Рад.

Серед європейських країн, у яких зосереджувалась значна частина емігрантів, була Франція, Німеччина і тодішня Чехословацька Республіка, до складу якої протягом 20-30-х років входило і Закарпаття. У Чехословаччині в 20-х роках проживало приблизно 35 тисяч емігрантів. Із них 9,2 тисячі — на Закарпатті [1].

Досить помітне місце серед тих, хто опинився в еміграції на Закарпатті, займали вихідці із Західної України. Основна маса емігрантів проживала в містах — Ужгороді, Мукачеві, Берегові, Хусті. За своїм соціальним складом більшість емігрантів були інтелігентами, творчими працівниками. Велика частина з них мала вищу і середню освіту, це були спеціалісти різних галузей народного господарства, науки, культури, освіти. Працівники культури, освіти і мистецтва займали серед них домінуюче місце. За світоглядом вони були різні.

Серед емігрантів на той час були особистості, діяльність яких заслуговує на всебічне і об'єктивне вивчення. Науковці, діячі культури, освітяни, що працювали на Закарпатті протягом 20-30-х років, залишили немалу спадщину, яка поки що недостатньо досліджена.

Населенню краю, особливо молоді, необхідно знати історичне минуле Закарпаття таким, яким воно було на ділі, тобто об'єктивну реальність. Слід відзначити, що особливо науковці Ужгородського держуніверситету внесли певний вклад у дослідження історичного минулого Закарпаття. Дещо зроблено і у плані вивчення діяльності еміграції, що проживала в Чехословаччині, в тому числі і на Закарпатті.

Як відомо, уряд тодішньої Чехословацької республіки і особливо її перший президент Т.Г.Масарик проявляли турботу у створенні належних

умов життя і діяльності українських та російських емігрантів. Особливо була відчутною увага, допомога уряду країни у проведенні емігрантами наукової та культурно-освітньої роботи.

Проблема, пов'язана з діяльністю емігрантів як у колишньому Радянському Союзі, так і Чехословацькій Республіці була для дослідників в основному закритою. На неї було накладено табу, тому, що емігранти вважалися, як правило, антирадянськими елементами, до яких чиновники ставились з недовір'ям. Лише після розпаду Радянського Союзу діяльність емігрантів поступово стала предметом дослідження. За період з 1992 по 2001 рік науковцями в основному Ужгородського держуніверситету було підготовлено і опубліковано ряд статей на сторінках періодичних видань, зокрема обласних газет та журналу «Карпатський край». При цьому більшість статей присвячувалась висвітленню діяльності яскравих особистостей, які були серед плеяди емігрантів.

Набутий досвід, творча спадщина, особливо в галузі наукових досліджень має важливе пізнавальне і практичне значення. Воно сприятиме поглибленому вивченню історії Закарпаття.

Діяльність українських і російських емігрантів є багатогранною у всіх сферах суспільного життя. Тому в даному повідомленні звернуто увагу лише на деякі окремі аспекти цієї важливої теми.

Одним із перших вчених, який вніс вагомий вклад у вивченні теми діяльності української еміграції у Чехословаччині, в тому числі й Закарпатті, був Симон Наріжний, який народився в 1898 році у с. Сокилка на Полтавщині. Протягом 20-30-х років він працював у вищих учбових закладах Чехословаччини.

У 1942 році в м. Празі була опублікована перша частина його праці «Українська еміграція. Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами». Ним підготовлено і другу частину дослідження.

Будучи емігрантом, С.Наріжний був свідком, брав активну участь у діяльності своїх співвітчизників, особливо в галузі освіти. Протягом багатьох років він зібрав і систематизував великий фактичний матеріал, особливо з життя проведення емігрантами культурно-освітньої роботи, значна частина якого вміщена у його книзі, збагаченій великою кількістю фотографій хорових, театральних колективів, окремих діячів культури

На нашу думку, варто б було із вказаної книги С.Наріжного відібрати все те, що торкається історії Закарпаття, в тому числі й рідкісні цінні ілюстрації з відповідними доповненнями і коментарями та опублікувати окремим виданням. Таку працю громадськість, культурно-освітні працівники зустріли б із схваленням.

У 1996 році в м. Празі було опубліковано перший том в трьох частинах під назвою «Праці російської, української і білоруської еміграції, видані в Чехословаччині в 1918-1945 рр.». Емігранти працювали в різних сферах народного господарства, науці, культурі, мистецтві і в адміністративних органах Чехословаччини, в тому числі й на Закарпатті. Дана публікація цінна ще й тим, що містить короткі біографічні дані про їх авторів. В цілому, слід зазначити, що вона є помітним явищем у дослідженні історії еміграції.

У вступній частині тому його автори зазначили, що вони продовжуватимуть і надалі цю працю. Це цілком правильно, оскільки багато діячів-емігрантів, які залишили певну спадщину у науці, культурі та мистецтві не включені до згаданого вище тому. Зокрема у тому не названо прізвища і праці багатьох емігрантів, що проживали на Закарпатті. Сподіваємося, що настане час, коли вчені Закарпаття заповнять цю прогалину.

У цьому плані уже започаткувало свою роботу Закарпатське крайове товариство «Просвіта» та краєзнавчий музей. 23-24 жовтня 1992 року в м.Ужгороді вони провели наукову конференцію, присвячену пам'яті Івана Панькевича. Матеріали конференції були опубліковані в 1992 році окремим збірником. Він містить матеріали про біографію Івана Панькевича. Його другий розділ присвячений публікаціям доповідей та повідомлень на конференції, в яких висвітлюється наукова, педагогічна і громадська діяльність Панькевича. Подається бібліографія наукових праць і матеріали з рукописного архіву І.Панькевича, підготовлені вченим із Словаччини Миколою Мушинкою.

Аналіз наукової, культурно-освітньої, мистецької діяльності російських і українських емігрантів на Закарпатті в 20-30-х роках ХХ століття засвідчує, що це широкопланова і багатогранна проблема. У зв'язку з цим в даному повідомленні робиться спроба коротко охарактеризувати лише деякі її аспекти, зокрема діяльність наукових, культурно-освітніх діячів та педагогів.

Одне із провідних місць у галузі гуманітарних наук належить Івану Артемовичу Панькевичу.

І.Панькевич народився 6 жовтня 1887 року в с. Цеперові Львівського повіту. Мав вищу освіту, закінчивши Віденський університет. До Чехословаччини емігрував у 1919 році. В цьому ж році прибув на Закарпаття, де став одним із

засновників товариства «Просвіта» та педагогічного товариства. Працював завідуючим мовним відділом шкільного реферату цивільної управи, а потім викладачем Ужгородської гімназії.

Як добрий фахівець українського мовознавства, Панькевич редагував журнали «Віночок», «Учитель», «Підкарпатська Русь», а також, науковий збірник товариства «Просвіта» в Ужгороді. За період з 1922 по 1938 рік було опубліковано дванадцять річників у чотирнадцяти книгах.

Похвально, що в наш час цю добру традицію намагається продовжувати крайове товариство «Просвіта», бо... науковий збірник «... став найповажнішим науковим виданням на Закарпатті не лише міжвоєнного двадцятиріччя, але й за всю історію краю, включаючи до нинішніх днів» [2].

У 1938 році І.Панькевич видав у м.Празі ґрунтовну працю «Українські говори Підкарпатської Русі і суміжних областей». Ним написано з питань мовознавства, літературознавства й етнографії понад 260 наукових статей і рецензій. Їх переважна частина присвячена дослідженню українців Закарпаття. Крім того, ним була написана граматика руської мови для нижчих класів семінарій і горожанських шкіл, яка витримала три видання. У його спадщині залишився величезний архів неопублікованих праць [3].

Разом з І.Панькевичем у галузі науково-дослідної роботи співпрацював Володимир Іванович Бірчак — прозаїк, літературознавець, громадсько-культурний діяч 20-30-х років на Закарпатті.

В.І.Бірчак народився 12 березня 1881 року в с. Любінцях Стрийського району Львівської області. Закінчив філологічний факультет Львівського університету. У 1920 році емігрував на Закарпаття, де проживав до 1939 року. Працював в Ужгородській гімназії, склав ряд підручників для горожанських шкіл і гімназій.

Крім педагогічної роботи, досліджував розвиток літературного процесу на Закарпатті. Уже в 1931 році В.І. Бірчак опублікував монографію «Літературні устремління на Подкарпатській Русі», яка також була перевидана в 1937 році в Ужгороді. У 1939 році в м. Празі опублікував книгу «Карпатська Україна: Спомини і переживання». Його перу належить і цілий ряд інших праць.

Дослідженням питань історії Закарпаття займався Пачовський Василь Михайлович. Народився 12 січня 1878 року в с. Жуличах на Львівщині. Навчався у Львівському та Віденському університетах. Працював на Закарпатті у 1920-1929 роках.

В.М.Пачовський брав активну участь в культурно-освітній роботі, займався науково-дослідною працею. Уже в 1921 році опублікував

книгу «Історія Підкарпатської Русі», а в 1938 році – історичний нарис «Срібна Земля: Тисячоліття Карпатської України» та інші [4].

Разом з цим В.М.Пачовський працював викладачем в Ужгородській, а потім у Берегівській гімназіях.

У 1923 році в Ужгород приїхав прозаїк і драматург Спиридон Феодосійович Черкасенко. Народився 27 грудня 1876 року у містечку Новий Буг на Херсонщині (нині Миколаївська область). За фахом він був вчителем, але працював в основному в театрі, брав активну участь в культурно-освітньому житті краю [5]. Ним опубліковано ряд книжок своїх поезій.

Добрий слід на Закарпатті, в першу чергу на Перечинщині, залишила Марійка Підгорянка (Ленерт-Домбровська Марія Омелянівна). Народилася 29 березня 1881 року в с. Білих Ославах (тепер Івано-Франківської області). На Закарпатті проживала з 1919 по 1929 рік. Закінчила семінарію. Працювала вчителькою в селах Зарічево і Порошково, що на території сучасного Перечинського району. Під час перебування на Закарпатті займалася поезією й драматургією. Написала понад сто поезій для дітей, які ж опубліковані у різних виданнях.

Виступаючи проти чехізації місцевого населення була виселена урядовцями з країни в 1929 році.

З 1920 по 1928 роки на Закарпатті проживав і працював Олександр Іванович Бадан-Яворенко. Народився в 1894 році у Східній Галичині, мав вищу юридичну освіту, працював адвокатом. Займався науково-дослідною і громадською роботою. За участь у суспільно-політичному русі в 1928 році чехословацькими властями був висланий із Закарпаття. Виїхав до м.Харкова, де видав книгу «Закарпатська Україна: Соціально-економічний нарис» (Державне видавництво України, 1929 р.).

У книзі містяться цінні відомості з історії Закарпаття. І вона заслуговує на те, щоб її з певними доповненнями перевидати.

Дослідником історії Закарпаття був російський вчений Петров Олексій Леонідович. Народився 4 (16) березня 1859 року в Петербурзі. Закінчив історико-філологічний факультет Петербурзького університету, професор. Активний громадський діяч [6].

У 1924 році його було обрано першим почесним членом товариства ім.О.Духновича в Ужгороді. Історик-славіст Петров емігрував у Чехословаччину 1922 року, де займався науково-дослідною діяльністю. Основною темою його досліджень була давня історія Підкарпатської Русі. Діапазон його публікацій широкий. Ним опубліковано ряд стародавніх грамот

з історії Закарпаття. У 1930 році ним видана праця «Задачи карпаторусской историографии». Він також досліджував культурно-освітню діяльність товариства ім.О.Духновича.

З історії Закарпаття О.В.Попов видав працю «Карпаторусские писатели. Очерки жизни и творчества» (Мукачєво, 1931 р.), «Иван Антонович Сильвай и Иван Иванович Раковский» (Мукачєво, 1928 р.) та інші.

Емігранти брали активну участь у видавничій діяльності. Так, наприклад, Павло Кукурудза був організатором і власником видавництва «Пчілка». Протягом 1923-1938 років його видавництвом було опубліковано 73 назви книжок, брошур загальним тиражем 102 200 примірників [7].

Немала частина емігрантів працювала на педагогічній ниві — гімназіях, середніх спеціальних учбових закладах, народних школах. Досить помітний процент емігрантів складав у колективах викладачів Ужгородської, Мукачівської, Берегівської та Хустської гімназій, а також торгівельній академії, яка знаходилась спочатку в Ужгороді, а згодом в Мукачєві (це був середній спеціальний учбовий заклад).

Необхідно зазначити, що серед викладачів-емігрантів були на той час високоорудовані професіонали, які не тільки викладали ті чи інші предмети, але й писали навчальні посібники, займалися науковою роботою.

Показовим для цього був колектив Берегівської української гімназії. Її директором був Андрій Аліськевич, 1870 року народження, з с.Залукове на Галичині. Українську мову викладав Корнило Романович Заклинський, колишній професор Львівського університету. Він був істориком, досліджував усну народну творчість і літературний процес на Закарпатті XVII-XIX століть. Математику викладав колишній професор Київського університету А.Артимович, історію – Сергій Ільяшевич, Василь Пачовський. Директором гімназійного гуртожитку був професор Омелян Бачинський.

Колішній учень Берегівської гімназії професор Василь Худиник згадував, як у гімназистів не вистачало підручників. Тому «... майже кожен вчитель гімназії взявся за написання підручника» [8]. Вчителі гімназії формували національну самосвідомість молоді.

На Закарпатті працювали яскраві особистості з російської та української еміграції і в галузі мистецтва. Відзначимо лише коротко кількох талановитих працівників культури і мистецтва.

15 січня 1921 року в Ужгороді відбулося відкриття російського театру, створеного на базі аматорського гуртка товариства «Просвіти». Одним із його засновників був корифей

українських театрів Микола Карпович Садовський. Він очолював Ужгородський театр протягом 1921-1923 років. Одночасно він, як талановитий фахівець, був і режисером театру. Під його керівництвом у репертуарі театру переважали п'єси І.Котляревського, І.Тобілевича, М.Кропивницького, І.Квітки-Основ'яненка та інших українських класиків.

Вистави колективу театру користувались великим успіхом. Внаслідок цього він протягом кількох років перетворився у справжній центр театральної культури на Закарпатті.

У липні 1920 року за кордоном, невідомо за яких причин, розпалася українська хорова капела. Частина її учасників у кількості 18 чоловік, й під керівництвом Олекси Кіндратовича Приходька, який народився в 1887 році в с.Княжполе на Поділлі, прибула до Ужгорода. Тут нею було засновано товариство «Кобзар» під керівництвом Романа Керчева. Згодом товариство перетворилося у постійний театр «Просвіти», відкриття якого відбулося 15 січня 1921 року.

Першим диригентом театру став Олекса Приходько. Поряд з цим він організував на Закарпатті руський національний хор [9]. Учасники хору давали концерти на Закарпатті і в Словаччині. Своїми виступами він завоював симпатії глядачів. Наприкінці грудня 1921 року керівником хору став Олекса Приходько. За його ініціативою

було створено крайовий хор. Талановитий диригент О.Приходько очолював не лише крайовий хор, але й хор карпаторуського вчительства.

Як засвідчують документи, а також спомини його учасників – де б він не працював – професором торгівельної академії, учительської семінарії, скрізь створював хоріві колективи. Він виховав на Закарпатті цілу плеяду молодих диригентів.

У 1933 році на запрошення музично-драматичного товариства «Боян» до Ужгорода приїхав Петро Петрович Милославський, 1896 року народження з Санкт-Петербурга. Він очолював вказане товариство і працював вчителем. Одночасно керував вчительським хором тодішнього Ужгородського округу.

П.Милославський був талановитою, всебічно освіченою людиною. Крім хорового диригента був російським журналістом і літературним критиком. З прибуттям у 1932 році в Чехословаччину став членом комітету російської культури, членом російських письменників і журналістів, диригентом хору у вищих школах. П.Милославський був одним із фундаторів закарпатського народного хору.

Таким чином, наукова і культурно-освітня діяльність емігрантів сприяла формуванню й розвитку самосвідомості населення краю. Вони внесли помітний вклад у розбудову Закарпаття, в його духовне і соціально-культурне піднесення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Палінчак М. Держава і патріархи // Карпатський край. – 1994. – № 1-2. – С. 37.
2. Науковий збірник товариства «Просвіта» в Ужгороді. – Ужгород, 1996. – Річник I (XV). – С. 5.
3. Федака П. Визначний народознавець // Новини Закарпаття. – 1997. – 7 жовтня.
4. Хланта І.В. Літературне Закарпаття у XX столітті: Біобібліографічний покажчик. – Ужгород: Закарпаття, 1995. – С. 545.
5. Там само. – С. 792.
6. Там само. – С. 547.
7. Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами. – Прага, 1942. – Ч. I. – С. 332-333.
8. Худаніч В. Березівська українська гімназія // Березівська українська гімназія: [Зб.]. – Ужгород: Гражда, 1997. – С. 29.
9. Керекеш Ю. Незабутній Приходько // РІО-інформ. – 1997. – 28 жовтня.

ZUSAMMENFASSUNG

WISSENSCHAFTLICHE UND KULTURELL - BILDENDE TÄTIGKEIT UKRAINISCHER UND RUSSISCHER EMIGRATION IN TRANSKARPATIEN IN DEN 20. - 30. JAHREN DES XX. JAHRHUNDERTS

Chlanta O. (Ushhorod)

In Artikel wurde die Tätigkeit ukrainischer und russischer Emigranten im wissenschaftlichen und Bildungsbereich während der 20. - 30. Jahre des XX. Jahrhunderts in Transkarpatien dargestellt.

РЕЗЮМЕ

НАУЧНАЯ И КУЛЬТУРНО-ОБРАЗОВАТЕЛЬНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ УКРАИНСКОЙ И РУССКОЙ ЭМИГРАЦИИ НА ЗАКАРПАТЬЕ В 20-30-е ГОДЫ XX СТОЛЕТИЯ

Хланта А.В. (Ужгород)

В сообщении показана деятельность украинских и российских эмигрантов в научной и культурно-просветительной сфере на протяжении 20-30-х годов XX столетия на Закарпатье.